

Sebina Sivac-Bryant, *Re-Making Kozarac: Agency, Reconciliation and Contested Return in Post-War Bosnia*, Palgrave Studies in Compromise after Conflict, 2016. Str. 214, ISBN 978-1-137-58838-8.

Knjigu Sebina Sivac-Bryant *Re-Making Kozarac: Agency, Reconciliation and Contested Return in Post-War Bosnia* čini osam poglavlja: Uvod; Vojska protjeranih; Povratak; Zajednica ožalošćenih: zajednički i individualni obredi gubitka; Omarska; Kozarac. ba: Online zajednica i mrežni most; Ekonomska održivost u zemlji korupcije te Zaključak: povratak ka obeštećenju. U uvodnom dijelu autorica navodi toretske okvir i osnovne pojmove vazane za povratak, reintegraciju i ozdravljenje društva. Drugo poglavlje bavi se formiranjem Sedamnaeste krajiške brigade ARBiH, odnosno fenomenom brigade koja je sastavljena od protjeranih i preživjelih. Autorica se bavi ratnim putem ove brigade – od formiranja do sukoba s formacijama HVO-a u srednjoj Bosni, oslobađanja Vlačića i konačno do ofanzive u Krajini i oslobađanja Sanskog Mosta. Opisuje se dolazak izbjeglica iz Prijedora u centralnu Bosnu. Iz upečatljivog opisa situacija izdvaja se rečenica koja čitaoca izenađuje i podsjeća na antropološke zabilješke Rebecce West: “The colloquial language of thenatives of Travnik was imbued with Turkish words and the style of dress was very traditional and eastern” (Kolokvijalni jezik starosjedilaca Travnika bio je prožet turskim riječima a stil oblačenja bio je veoma tradicionalan i istočnjački). Govoreći o Sanskom Mostu, autorica navodi kako je Sedamnaesta krajiška učestvovala u akciji oslobađanja grada te kako su bili jako blizu svog sna – da oslobode Prijedor i Kozarac.

U trećem dijelu autorica se bavi procesom povratka u Kozarac, koji naziva „spon-tanim povratkom u peridu 1996–1999“ te navodi ulogu domaćih i međunarodnih organizacija u njemu. Tokom tog procesa povratnici su bili suočeni sa mnogim pre-prekama poput obnavljanja uništenih domova, neprijateljski raspoloženog lokalnog srpskog stanovništva kao i opština te neprocesuiranja lokalnih ratnih zločinaca. U fokusu su Emsuda Mujagić iz udruženja „Srcem do mira“ i Sead Ćirkin, bivši logo-raš i pripadnik Sedamnaeste krajiške brigade. Autorica međutim ne spominje jedan bitan trenutak u procesu povratka koji se odnosi na jedini čin osvete u Krajini, kada

je u postratnim godinama jedan povratnik iz osвете zbog ubijenog sina ubio dvojicu i ranio jednog bivšeg vojnika Vojske RS-a. Mnogi smatraju da je upravo ovaj slučaj "otkočio" proces povratka.

Četvrto poglavlje bavi se pitanjem gubitka. Autorica navodi nekoliko ličnih priča preživjelih i načine na koje se oni suočavaju s postgenocidnim životom u Republici Srpskoj. Kao jedan od ključnih segmenata u životu povratnika i preživjelih, autorica dobro primjećuje fenomen masovnih dženaza žrtvama zločina ekshumiranim iz masovnih grobnica. Godišnje okupljanje porodica i posjeta domovini vezani su za godišnjicu obilježavanja stradanja, odnosno dženaze žrtvama.

U petom poglavlju autorica se bavi jednom od najbolnijih tema za Krajišnike – logorom Omarska. Najpoznatiji logor u Bosni i Hercegovini, ujedno i najbrutalniji, bio je predmet pokušaja da se ovaj lokalitet obilježi kroz izgradnju memorijalnog centra za žrtve. Omarska se nalazi u sklopu firme Rudnici „Ljubija“, koja je prodana u novembru 2004. godine multinacionalnom gigantu Mital Steel iz Velike Britanije. Ova firma angažovala je anonimnu nevladinu organizaciju Soul of Europe iz Velike Britanije, koja je trebalo da bude medijator između preživjelih logoraša i Opštine Prijedor. Autorica u ovom poglavlju detaljno opisuje ulogu organizacije Soul of Europe i proces koji je tekao, te oslikavapoziciju bošnjačkih udruženja preživjelih: „Osjećaj vlasništva nad projektom među malom grupom bošnjačkih predstavnika doveo je do značajne borbe ko među preživjelim ima pravo da bude uključen. Ali od samog početka, većina preživjelih u dijaspori nisu bili obaviješteni o projektu, osim iz online diskusija i medijskih izvještavanja.“ Autorica također predočava svoje lično iskustvo s predstavnicima Soul of Europe opisujući njihovo nadmeno ponašanje i elitistički „sindrom spasioca“.

Šesto poglavlje bavi se novim oblikom komunikacije među dijasporom – putem online foruma i web stranica, odnosno, u ovom slučaju, web stranice Kozarac.ba, koja je bila ključno mjesto susretanja bivših sugrađana na jednom virtualnom mjestu. U sedmom poglavlju autorica se bavi ekonomskom situacijom i investicijama povratnika. Navodi dva uspješna primjera – Sead Ćirkin i Jusuf Arifagić napravili su modernu farmu u Kozarcu. A u osmom i završnom poglavlju autorica navodi Kozarac kao pozitivnu i uspješnu priču o povratku.

Pozitivna strana ove knjige jeste da je priča o Kozarcu ispričana na engleskom jeziku i da je obuhvatila mnoge aspekte: zločin, otpor, povratak, sjećanja i uspjehe. Jako je bitno opisati život poslije genocida jer se dosadašnja literatura većinom bavila ratnim godinama. Međutim, nedostatak knjige jeste što je Kozarac predstavljen kao uspješna priča. Kozarac, kao i druga povratnička mjesta, nema *happy end*. Priča o Kozarcu jeste priča o pojedincima i o inatu. To je također priča o izdaji ili osjećaju izdaje. Mnogi Kozarčani reći će da su dva puta izdani: prvi put 1995, a drugi put u poslijeratnim godinama, kada država nije učinila ništa da obezbijedi uspješan povratak – a mogla je. Kao rezultat, mnogi povratnici koji su se vratili i obnovili svoje domove nakon izvjesnog vremena iselili su se u potrazi za boljim uslovima života.

Hikmet Karčić